

2000'Lİ YILLARDA KENT ÇEPERİNDEKİ ŞİDDET: ESENLER, İSTANBUL OLAYININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Doç. Dr. Tahire Erman
Siyaset Bilimi Bölümü
Bilkent Üniversitesi

Geçen yıl 2 ve 3 Mart'ta İstanbul Esenler ilçesinin Karabayır mahallesinde iki grup mahalleli arasında bir sokak çatışması yaşanmıştır. Çoğu Siirtli olan bir grup ile 'Romanlar' olarak medyada bahsedilen ve mahallelinin 'çingeneler' olarak adlandırdığı bir grup taşlar, sopalar, ve hatta pompalı tüfekler ve molotof kokteyli ile birbirlerine girmişlerdir. Medyada büyük yer verilen 'Esenler Olayı' birkaç kısıtlı açıklamayla geçiştirilmiş, bugüne kadar derinlemesine incelenmemiştir. Bu makale, Esenler Olayı özelinde kent çeperindeki çatışma ve şiddet eğilimlerinin olası kaynaklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda önce Esenler-Karabayır mahallesi ve yaşanan sokak çatışması hakkında bilgi verilmekte, bunu kent çeperindeki şiddeti açıklayan etmenler izlemektedir. Makalede Olay hakkında sunulan bilgiler yazılı basında yeralan bilgilere dayanmaktadır.

Esenler-Karabayır Mahallesi ve Kentsel Şiddet

Esenler İstanbul'un 1970'li yıllardan beri Anadolu'dan yoğun göç alan ilçelerinden birisidir. Esenler'in Merter, Gazi Osman Paşa, Bayrampaşa ve İkitelli Sanayi bölgelerine yakınlığı, ilçeyi gecekondu yapımı için cazip kılmış, 'enformel sektör'deki hızlı yapılaşma sonucunda, 1970 yılına kadar köy statüsünde olan Esenler 1993 Aralık ayında ilçe olmuştur. Bugün Esenler 17 mahalleden oluşan, nüfusu 350.000'e ulaşan, kentin ana ulaşım arterlerine bağlantısı bulunan, yeni otogar ve sebze-meyva haline yakın olan bir yerleşimdir. Son yıllarda Esenler'de oluşmaya başlayan 'apart-kondu'laşma sonucunda, düşük inşaat kalitesindeki, çoğu ruhsatsız, birkaç katlı binalar hızla gecekonduların yerini almaktadır. Dolayısıyla Esenler, yoğun yapılaşmanın yaşandığı, boş arazinin yok olduğu, alt yapı ve servislerin yetersiz kaldığı bir ilçe durumundadır. Yine son yıllarda özellikle tekstille uğraşan küçük atölyeler konutların altında faaliyet göstermektedir. Esenler Belediye Başkanı iki dönem üst üste seçilen islamcı eğilimli Mehmet Öcalan'dır (1994 ve 1999 seçimlerinde Refah Partisinden aday olmuştur).

1975'de kurulan Esenler'in Karabayır mahallesinde ise bugün 42.500 kişi yaşamaktadır. Mahalle ağırlıklı olarak Siirt, Sinop, Sivas, Giresun ve Kars'dan göç almıştır. Tokat (Niksar, Erbaa) ve İzmir'den göçetmiş ve sayıları 3.000 civarında olan ve 400 haneden oluşan Romanlar da mahallede mevcuttur. Doğu kökenlilerin hakim olduğu birinci grup, mahalleyi bölen Sakarya Caddesi'nin üst tarafında yaşarken, Romanlar caddenin aşağı bölümünde oturmaktadır. Mahallede özellikle iki grubun gençleri arasında gözle görülmeyen sınırlar çizilmiş durumdadır. Gruplardan birisinin bu sınırı ihlal ederek diğer grubun yaşadığı bölgeye geçmesi ile bir kavganın başlamasına işaret verilmiş olunmaktadır. Mahalledeki Romanlar genelde geçimlerini at arabalarıyla çöp toplayarak sağlamaktadır, ve çoğunun işi yoktur. Öte yandan Siirtlilerin çoğu küçük esnaftır; aralarında işçi olanlar da vardır. Romanlar Alevi mezhebindedir. Öte yandan Siirtliler Sunnidir, ve dinlerine bağlıdır.

Mahalledeki olaylar bir Roman müşteri ile Siirtli bir demir ustası arasında alacak davası yüzünden başladı. Roman müşterinin demir kapısına kaynakla taktığı menteşe için kendisinden 3 milyon isteyen Siirtli esnafa para ödemedi kapıyı almak istememesi sonucunda başlayan tartışma, Roman müşterinin yanına arkadaşlarını alarak dükkana dönmesi ve hep birlikte Siirtli demirciye balyozla saldırımları, ve bunu öğrenen Siirtlilerin Romanların oturduğu bölgeye saldırı düzenlemeleri ile iki grup arasında kavgaya dönüştü. Polis tarafından zorlukla dağıtılan ve yaralanmaların olduğu bu çatışma, ertesi gün sayıca daha büyük ve daha organize olmuş iki grup arasında yineleni. Taş, sopa, balta, ve ayrıca pompalı tüfek ve molotof kokteylleri taşıyarak bir araya gelen çoğu Siirtli ve Sinoplulardan oluşan kalabalık bir grup (75 kişi) mahallenin Romanların oturduğu bölgesine doğru yürümeye başladı. Önlerde 14-15 yaşlarında çocukların yürütüldüğü grup, "Mahallemiz için gün bugündür. Bugün erkeklik günüdür," diyerek özellikle çevredeki kiraathanelerdeki erkekleri kavgaya çağırdı, ve tek bir getirerek Romanlara saldırıya geçti. Gruba yine daha çok gençlerden oluşan Romanlar da karşılık verince, büyük bir çatışma yaşandı. İlçe polis ekipleri yetersiz kalınca, Çevik Kuvvetten yardım istendi, ve özel hareket timleri mahalleye getirildi. Çatışma sırasında Çevik Kuvvet ekipleri panzerlerle kavgaya edenleri kovalarken, binaların çatılarından taş ve kiremit yağmuruna tutuldular. Ancak üç saatte bastırılan bu sokak çatışmasında bir kişi hayatını kaybetti, biri ağır olmak üzere 21 kişi yaralandı. Valilik

2 gün için gece (sabah 6-akşam 6) sokağa çıkma yasağı ilan etti. "Çingenelerin evleri tek tek arandı" (Radikal, 5/3/2002). Olayda 138 kişi gözaltına alındı. Bunlardan 43'ü tutuklanmaları talebiyle mahkemeye gönderildi. Zanlılardan 39'u tutuklandı. Gözaltına alınan 21 kişi üzerinden ruhsatsız tabanca ele geçti.

Olay medyada geniş yankı yarattı. "Küçük bir semtteki büyük savaş" "Meydan savaş" "Doğuluların West Side Story'si" "Toplumsal patlamanın habercisi" "Toplumsal depresyon" "İstanbul Teksas gibi" "Getto patlaması" "Esenler barut fıçısı" "Esenler sokakları Filistin'e döndü" başlıklarıyla sunulan olayla ilgili farklı kişi ve makamlar görüşlerini yayınladı. Olay hakkında Kaymakam, "Adi bir olay. Siyasi yönü yok. Ortada iki ayrı grup yok, dolayısıyla kültür çatışması yaşanmıyor," ve İstanbul Emniyet Müdürü, "Olayın etnik ve siyasi bir nedeni yok," derlerken, bazı siyasi parti temsilcileri, mahallelinin kırsal kökenlerinden dolayı henüz kente uyum sağlayamamış, gençlerin şehir ile köy kültürü arasında sıkışıp kalmış olmalarından dolayı böyle olayların yaşandığını ifade ettiler. Buna karşın, Olaydan basında "olayın mezhep çatışmasına dönüşmesi tehlikesi" (Yeni Şafak, 4/3/2002) "tıpkı 12 Eylül öncesi görüntüleri gibi" (Milliyet, 4/3/2002) "bir Alevi genci döven ülkücü faşistlerin Ülkü Ocaklarında toplanıp Esenler'e toplu olarak gelmesi" (Evrensel, 4/3/2002) gibi cümlelerle bahsedilmesiyle siyasi boyut kimi zaman gündeme getirildi. Öte yandan, bu olayın ana aktörlerinden olan Romanlar kendilerini savunurken ("Mahallemiz Teksas değil. Sokaktan geçenin önu kesilip soyulduğu yalan" "Biz kimsenin namusuna göz dikmeyiz"), ve kendilerine karşı yapılan ayrımcılıktan şikayet ederken ("Bize karşı ırkçılık yapıyor. Polis de bize karşı oldu. Polisin arkasına saklanarak bize saldırdılar. Bizi suçlu ilan ettiler" "Yıllardır aynı mahallede yaşadığımız halde birbirimizi hiç sevmedik. Nadiren birbirimizle iş yaptık. Bizi hor görmeleri boğazımıza kadar geldi. Ve hepimiz kavgaya başladık" "Sürekli ikinci sınıf insan durumundayız. Belediye çöp arabasını üst sokağa getirir, bize getirmez; muhtarlık ikamet için problem çıkarır. Bizim de Türkiye Cumhuriyeti kimliğimiz var. Ama bize hiç böyle davranılmıyor. Biz bilenmiyim de kim bilensin" "Çocuklarımız işe alınmıyor, askere alınıyorlar. Biz de elektrik, su parası ödüyoruz. Bu olay ırk ayrımına dönüştürülmek isteniyor. Buna izin veremeyiz" "İrk ayrımı yapıyorlar. Aleviyiz diye dışlanıyoruz" "Aleviyiz diye ırk ayrımı yapıyorlar. Onlar saldırınca bizinkiler de mecbur kaldı. Silahlarını ülkü ocaklarından alıyorlar. Polis de onlardan yana. Üç defa evlerimizi bastılar"), diğer aktör olan Siirtliler ise Romanları mahallelerinde istemediklerini, birbirleriyle geçinemediklerini söylediler ("Çingene gençler havanın kararmasıyla birlikte ellerinde bira şişeleriyle sokak başlarını tutuyor. Akşam yediden sonra, bir bayanı bırakın, bir erkeğin bile sokakta dolaşması tehlikeli. Bu sokaklar bir anlamda kurtarılmış bölge. Ne polis, ne İSKİ görevlisi, ne de elektrik memuru mahalleye kolay kolay giremez" "Baştan Çingene gençlere ses çıkartmıyorduk. Ama en son Siirtliler ile Sinoplular bunlara topluca karşı koymaya başladı. Bu kavgalar yılların husumeti" "Bizim mahallenin burasına kadar geldi. Sokakta çocukları dövüyor bunlar. Hepsi hazırlandılar. Bizim mahalle de birlik oldu Çingenelere karşı" "Kültür çatışması bu. Çözümü yok").

Esenler-Karabayır mahallesinde 2-3 Mart 2002'de mahalleli iki grup arasında yaşanan sokak çatışması yukarıda özetlenmiştir. Aşağı bölümde ise büyük kentlerin çeper (enformel/ gecekondular) mahallelerinde yaşanan şiddet olayları, Esenler örneği üzerinden açıklanmaktadır. Getirilen açıklamalardan bazıları Esenler örneğinde yaşanan şiddet olayını açıklamada diğerlerinden daha uygun düşmektedir. Ancak makaledeki genel amaç, çeperdeki kentsel şiddetin günümüzde oluşan kaynaklarını anlamak olduğu için farklı açıklamalara yer verilmiştir.

Çeperdeki Kentsel Şiddetin Olası Kaynakları

(i) Ekonomik Boyut

a. Kent çeperinin ranta açılması süreci içinde arazi üzerinde oluşan rekabet ve şiddet

Türkiye Cumhuriyeti devleti kendisine Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan büyük miktarlardaki devlet arazisini özel mülkiyet statüsüne geçirerek ticari bir mülk haline dönüştürmekte uzun yıllar isteksiz ya da yetersiz kalmıştır. 1950'lerde yoğun bir şekilde yaşanan kitlesel kırdan kente göç sonucunda, göçmen ailelerin hazine toprağına gecekondularını yapma eğiliminden dolayı, kent çeperindeki araziler önem kazanmış, ancak populist yaklaşımlar içindeki politikacılar, bu arazileri devletin mülkiyeti içinde tutarak, özellikle seçimler sırasında çıkarttıkları gecekondularıyla, kendi politik çıkarları için kullanma eğilimi içine girmişlerdir. Böylece bir kısım kent çeperindeki arazi kısmi yasallaştırma süreçleri ile formel konut piyasasına katılırken, bir kısım ise enformel piyasada bir ticari meta olarak kullanılmıştır. 1980'lerde Özal Hükümeti tarafından çıkarılan bir dizi yasa ile çeperdeki kent arazisinin formel piyasa içine alınması hedeflenmiş, gecekondular arazisi üzerinde 4 kata kadar apartman yapılmasına izin verilmiştir. Kısacası, bir zamanlar yoksulların başlarını sokabilecekleri barınaklar olarak oluşan gecekondular, günümüzde üzerinden büyük rantlar sağlanan metalar haline

gelmiştir. Ayrıca günümüzde çeperdeki kent arazisi hızla tüketilmektedir. Kente sürekli göç sonucunda hızla artan nüfus bu süreçte önemli bir etmenddir. Önemli bir diğer etmen ise, 1980 sonrası topluma hakim olan liberal ekonomik anlayış sonucunda devletin korumacılığını kaybeden özel sektörün, kendine yeni kar alanları arama süreci içinde, konut üretim piyasasına katılması, ve orta ve üst gelir grupları için üreteceği siteler ve villalar için kentin çeperindeki arazilere ihtiyaç duymasındır. Tüm bunlar çeperdeki kentsel arazi üzerindeki rekabeti arttırmıştır, ve kente göçetmiş grupların bu arazi üzerindeki pay alma talepleri ('avanta paylaşımı') ancak ortak etnisite/ bölge/mezhep üzerine kurulmuş hemşehri gruplarına gösterdikleri bağlılık aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Bu da farklı yerlerden göçetmiş, farklı etnik ve mezhepsel kimliklere sahip gruplar arasındaki çatışma olasılığını arttırmaktadır. 'Biz ve Onlar' arasındaki sınır daha keskin bir şekilde çizilmekte, 'Onlar' daha olumsuz özelliklerle tanımlanmakta, ve daha kolayca dışlanmaktadır.

Ekonomik boyutu tartışırken, kentsel arazinin getirdiği avantajların yarattığı anlaşmazlık ve çelişkiler yanında, ekonomik sorunların ürettiği çatışma ortamına da bakmak gerekmektedir. Aşağıda bu konu yeralmaktadır.

b. Ekonomik yoksunluk, hayal kırıklığı ve Şiddet

Yaşanan iki ekonomik kriz (Aralık 2000 ve şubat 2001 krizleri) sonucunda toplumda işsizlik artmış, iflaslar birbirini izlemiştir. Bu Esenler-Karabayır gibi mahalleleri şöyle etkilemektedir: Azalan iş sayısı ile mevcut işler üzerindeki rekabet artmakta, ve bu işlere sahip olmak çoğunlukla ancak bir hemşehri grubuna dahil olmakla mümkün olmaktadır. Ayrıca, 'hayal kırıklığı-şiddet' kavramsal ilişkisinin öne sürdüğü üzere, işsizliğin ve azalan maddi olanakların yarattığı hayal kırıklığı, ekonomik ve siyasal gücü olmayan grupların 'günah keçisi' olarak görülmesi, ve böylece olumsuz davranış ve fikirlere maruz bırakılması eğilimini körüklemektedir. Ve Esenler'de bu günah keçisi, hem Alevi ve Çingene oluşlarıyla, hem de çöp toplayıcılık olan ekonomik faaliyetleri ile Romanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mahallede işsizliğin çok olması, bir çatışma başlangıcında, mahalle kiraathanelerinde zamanlarını öldüren gençlerin kolayca harekete geçirilmesini mümkün kılmakta, böylece küçük bir tartışma büyük bir sokak savaşına dönüşebilmektedir.

(ii) Sosyo-Kültürel Boyut: Mekansal kümeleşme, kültürel çatışma ve Şiddet

Zincirleme göç sonucunda köylerden büyük kentlere gelenlerin 'kendi insanları' (ortak mezhep, dil, yöre) ile aynı mekanda gecekondularını yaparak kümeleşmeleri bilinen bir durumdur. Son zamanlarda ortaya çıkan yenilik ise, kent çeperindeki arazinin giderek yok olması sonucunda, farklı grupların birbirlerine yakın, adeta içiçe yaşamaya başlamasıdır. Bu durum da 'kültür çatışması' yaratabilmektedir. Ayrıca gecekonduların mahallelerinin ilk oluşum döneminde gereken farklı gruplar arasındaki dayanışma, mahalle zamanla geliştikçe, alt yapı ve servislere kavuştukça, yıkım tehlikesinden uzaklaştıkça zayıflamaktadır. Buna 1980 sonrası Alevi, İslamcı, Kürt gibi baskı altında varolmuş farklı kimliklerin görünür kılınması için gereken siyasal ortamın oluşması da eklenince, mahalledeki gruplar arasındaki çekişme ortamı güçlenmektedir. Ve gruplar birbirlerini 'düşman' ve 'rakip' olarak görmeye başladıkça bu çekişme çatışmaya dönüşebilmektedir.

(iii) Siyasal Boyut: Devletin yanlı tutumu, siyasal yandaşlık ve Şiddet

12 Eylül askeri darbesi ile yeni bir dönem içine giren 1980 sonrası Türkiye, 1970'lerin politize olmuş ve sağ-sol olarak kutuplaşmış toplumunu bu durumdan 'kurtarma operasyonları'na tanık olmuştur. Bu çerçevede Sünni İslam toplumu bağlayıcı bir unsur olarak tanımlanmış, böylece devletin Alevi ve Sünni mezheplerle olan mesafesi, Sünnilik lehine iyice asimetrikleşmiştir. Özellikle 1990'ların ilk yarısında siyasal İslamın ve onun temsilcisi olarak görülen Refah Partisinin yükselmesi çeper mahallelerde yaşayan Alevi halkı olumsuz yönde etkilemiştir. Siyasal populizmin ve siyasal yandaşlığın hakim olduğu Türk siyasal sisteminde, Belediyelerin İslamcı'ların eline geçmesi, konutlarının yasalla yasal-dışılık arasında çok hassas bir çizgide bulunduğu gecekondular için kritik sonuçlar doğurmuştur. Refah'ın bu yükselişinin önünün 28 şubat (1997) Milli Güvenlik Kurulu Kararlarıyla kesilmeye çalışılması ise yerel yönetim düzeyinde fazla etkili olamamıştır. Bugün Karabayır Romanları, İslamcı Belediye ve muhtarın kendilerine karşı olumsuz tutumlarından şikayet etmektedirler. Böylece mahalle içinde birbiriyle çekişen, yarışan gruplar, eşit olmayan siyasal şartlarda bunu gerçekleştirmektedirler. Bu haksız ortam çatışmayı körüklemektedir. Ayrıca devlet tarafından bastırılan, siyasette isteklerini yansıtamayan gruplar, varlık ve güçlerini oluşturabilmek ve seslerini duyurabilmek için radikal siyasal eğilimler içine girmekte, siyasal şiddete başvurmaktadır.

Bazı gecekondu bölgeleri devletin elinin giremediği, hizmetlerin götürülmediği, hizmet karşılığı alınacak fatura ve vergilerin alınmadığı, kısacası devletin gözden çıkarttığı, ancak bir şiddet olayı meydana geldiğinde ilgi gösterdiği yaşam alanları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Devletin varlığının mevcut olmadığı mahallede hangi grubun sözünün geçeceği konusundaki çekişme çatışmaya yol açmaktadır. Böyle bölgeler kolayca mafya ya da aşırı siyasi grupların kontrolüne girebilmektedir, ve şiddet günlük yaşamın bir parçası haline gelmektedir.

(iv) Genç kuşaklar ve Şiddet

Kentin çeperinde yaşayan genç erkeklerin toplumsallaştırma süreçlerinde edindikleri 'maçoluk' 'kabadayılık' gibi kaba güce dayalı erkeklik tanımı da şiddet üretmektedir. Şiddet içeren görüntülerin yaygın olduğu televizyonun etkisi, özellikle işsizliğin artması sonucunda ortaya çıkan boş zamanların kiraathanelerde ya da sokaklarda diğer genç erkeklerle birlikte kimi zaman 'çeteler' kurarak geçirilmesi, ateşli silahların, genelde tüm ülkede olduğu gibi, bu grup içinde de kabul görmesi ve yaygın olması, tüm bunlar şiddet eğilimlerini beslemektedir. Mahalle çeteleri belli bölgelere hakim olarak, Karabayır örneğinde gördüğümüz gibi, birbirleriyle çatışmaktadır.

Sonuç Yerine: Ötekinin Ötekileştirdiği Öteki?

Kentli seçkinler tarafından 'cahil' 'geri kalmış' 'kente uyum sağlayamamış' köylüler olarak görünen gecekondu halkı hep 'Öteki' olarak varolagelmıştır. Bugün ise 'Öteki' kendi içinde ayrışmakta, 'Ötekiler' ortaya çıkmakta, ve bu 'Ötekiler' birbirlerini 'Öteki' olarak görmektedirler. 'Ötekiler' içinde bir hiyerarşi söz konusudur: Devletin siyasi, sosyal ve dinsel/ mezhepsel duruşuna bağlı olarak, kimi 'Ötekiler' bu hiyerarşide yukarda yer alırken, kimisi ise 'Ötekinin Öteki' olarak dışlanmakta, hem ekonomik, hem sosyal, hem de siyasal yaşamın dışına itilmektedir. Bu 'Ötekinin Ötekisi' giderek Türkiye kentlerindeki yeni 'sınıf dışı' (underclass) grubu oluşturmaktadır. Karabayır örneğinde bu 'Ötekinin Ötekileştirdiği Öteki,' Alevi mezhebiyle, Çingene ırkına aidiyeti ile, çöp toplayıcılık ile geçimini sağlaması ile Romanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konumları kalıcıdır. Romanlar çocuklarının çöp toplama faaliyetlerine katılmalarını daha avantajlı görerek, onları okula yollamama eğilimindedirler. Dolayısıyla anne-babaların bugün içinde bulunduğu dışlanmışlık durumunun gelecek kuşaklarda da yinelenmesi söz konusudur. Bu 'sınıf dışı' grup, başka örneklerde Güneydoğu'dan zorunlu göç sonucunda Batı Anadolu'daki kentlere göçetmiş Kürt kökenli vatandaş olarak ortaya çıkmaktadır.

Son nokta olarak da, söz konusu şiddet eğilimlerinin tüm gecekondu mahallelerine genellenen getireceği yanlışlığa değinmek gerek. Bugün birçok gecekondu mahallesi geçim derdinde olan, aile-merkezli bir yaşam sürdüren insanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla kent çeperindeki mahalleleri şiddet ile bağdaştırmak büyük bir yanılığ olacaktır.